

ศักยภาพของชุมชนในการพัฒนาเชิงบูรณาการตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา
ในการก้าวสู่ประชาคมอาเซียน: กรณีศึกษาพื้นที่สองตำบลในเขตทุ่นระเบิด
ของจังหวัดจันทบุรีและตราด

THE COMMUNITY POTENTIAL ON INTEGRATIVE DEVELOPMENT IN
THAILAND - CAMBODIA BORDER STEPPING TOWARDS THE ASEAN
COMMUNITY: THE CASE STUDY OF 2 DISTRICTS IN LANDMINE AREAS
OF CHANTHABURI AND TRAT

กนกวรรณ อยู่ไสว *

Kanokwan Yusawai

Received: 2020-10-06

Revised: 2020-12-29

Accepted: 2020-12-31

จำลอง แสนเสนาะ **

Chmiong Saensanoh

พรทิwa อาชีวะ ***

Porntiwa Archeewa

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาศักยภาพของชุมชนในการเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาและ
ปัจจัยเชิงบริบทที่มีผลต่อศักยภาพของชุมชน ในเขตทุ่นระเบิดตามแนวชายแดนไทย -กัมพูชาบริเวณจังหวัด
จันทบุรีและตราดช่วงการก้าวเข้าสู่ประชาคมอาเซียน วิธีวิทยาที่ใช้ในงานวิจัยนี้เป็นวิธีวิทยาเชิงคุณภาพแนว
กรณีศึกษา โดยอาศัยการวิจัยเอกสาร การสัมภาษณ์ในเชิงคุณภาพ และการสังเกตการณ์ ข้อค้นพบจาก
การศึกษาพบว่า ชุมชนยังไม่มีความสามารถในการเก็บกู้ทุ่นระเบิด แต่มีศักยภาพทางด้านการวิเคราะห์ปัญหา
เกี่ยวกับการพัฒนา การแสวงหาทางเลือกในการพัฒนา การพร้อมที่จะวางแผนการพัฒนา รวมถึงการติดตาม
และประเมินโครงการพัฒนา เนื่องจากชุมชนมีความพร้อมในการใช้ทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางสังคม ความ

* อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาอังกฤษ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

** อาจารย์ประจำสาขาวิชาสหวิทยาการเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ราชภัฏรำไพพรรณี

*** อาจารย์ประจำภาควิชารัฐศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

คาดหวังที่จะประสานทุนทางเศรษฐกิจจากองค์กรภายนอกชุมชน การเห็นประโยชน์ร่วมกันของชุมชนในการพัฒนาพื้นที่ชายแดน ตลอดจนจนถึงการมีองค์กรกลางที่เป็นเวทีเครือข่ายในการขับเคลื่อน

คำสำคัญ: ศักยภาพชุมชน, การพัฒนาเชิงบูรณาการ, การจัดการทุนระเบิด

ABSTRACT

The objectives of this research were to study the community potential reflecting the participation for development and to examine the contextual factors affecting the community potential in developing the landmine areas in Thailand-Cambodia Border in Chanthaburi and Trat in the time of stepping towards the ASEAN Community. The research methodology used was based on the case study. And the study of document paper, qualitative interview, and participatory observation were used in this research. The research was found the people had no abilities to remove the landmines but had potential in analyzing the problem, alternative search for development, readiness for development plan, monitoring, and project evaluation. This resulted from the readiness of cultural and social capital in the community, the expectation of economic capital connection with the organization outside the community, mutual benefits in developing the border areas as well as the host organization including with the municipality and usual community organization working as the network forum to promote the development.

Keywords: Potential of community, Integrated development, Land mine management

1. บทนำ

ปัญหาวิถีชีวิตพื้นที่ชุมชนชายแดนของไทยในภาคตะวันออก และการสร้างกลไกความร่วมมือเพื่อให้เกิดศักยภาพในการพัฒนาพื้นที่ ยังผลสู่การจัดการตนเองอย่างยั่งยืนของชุมชนชายแดนภาคตะวันออก โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามแนวชายแดนไทย - กัมพูชา จะมีการเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างในอนาคต เมื่อประเทศไทยได้กลายเป็นประเทศหนึ่งในประชาคมอาเซียน (ASEAN Community) ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2558 เป็นต้นไป เนื่องจากสถานภาพทางเศรษฐกิจของประเทศไทย ได้เปลี่ยนจากการเป็นรัฐชาติ (Nation State) มาเป็นภูมิภาคที่มีสถานะไร้พรมแดนมากขึ้น กล่าวคือในปัจจุบันประเทศไทยเป็นรัฐชาติที่เป็นสมาชิกของอาเซียน หรือสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Association of Southeast Asian Nation : ASEAN) อาเซียนก่อตั้งขึ้นโดยปฎิญญากรุงเทพฯ ซึ่งได้ลงนามที่วังสราญรมย์ เมื่อวันที่ 8 สิงหาคม 2510 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมความเข้าใจ อันดีต่อกันระหว่างประเทศในภูมิภาค ชำรงไว้ซึ่งสันติภาพ เสถียรภาพและความมั่นคงทางการเมือง สร้างสรรค์ความเจริญทางด้านเศรษฐกิจ การพัฒนาทางสังคมและวัฒนธรรม การกีดกันอยู่ดีบนพื้นฐานของความเสมอภาคและผลประโยชน์ร่วมกันของประเทศสมาชิก เมื่อแรกก่อตั้งในปี 2510 อาเซียน มีสมาชิก 5 ประเทศ ได้แก่ ไทย อินโดนีเซีย มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ สิงคโปร์ ต่อมา

บรูไนดารุสซาราม ได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกในวันที่ 8 มกราคม 2527 เวียดนามได้เข้าร่วมเป็นสมาชิก เมื่อวันที่ 28 กรกฎาคม 2538 ลาวและพม่า เข้าร่วมเป็นสมาชิกในวันที่ 23 กรกฎาคม 2540 และกัมพูชาเข้าร่วมเป็นสมาชิกในวันที่ 30 เมษายน 2542 การเข้าร่วมของประเทศสมาชิกใหม่เหล่านี้สอดคล้องกับปฏิญญาอาเซียน ซึ่งระบุไว้ว่า อาเซียนพร้อมรับทุกประเทศที่อยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่พร้อมจะรับเป้าหมาย หลักการ และวัตถุประสงค์ขององค์กรที่เป็นสมาชิก สาเหตุการก่อตั้งอาเซียน (ประเทศ ผู้ร่วมก่อตั้ง ไทย อินโดนีเซีย มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ และสิงคโปร์) เห็นว่าการก่อตั้งองค์กรความร่วมมือระดับภูมิภาคจะสามารถป้องกันการเกิดความขัดแย้งและส่งเสริมระบอบข้อพิพาทโดยสันติวิธี ตลอดจนส่งเสริมความร่วมมือในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน¹

ความพยายามก้าวสำคัญของอาเซียนที่จะก่อให้เกิดการรวมตัวให้เป็นเนื้อเดียวกันมากขึ้นของอาเซียน ก็คือการเป็นประชาคมอาเซียน ประชาคมอาเซียนมีเสาหลักสำคัญของความร่วมมือ 3 เสาหลัก ได้แก่ เสาหลักที่ 1 ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน (AEC: ASEAN Economic Community) เสาหลักที่ 2 ประชาคมการเมืองและความมั่นคงอาเซียน (ASC: ASEAN Security Community) เสาหลักที่ 3 ประชาคมสังคมและวัฒนธรรมอาเซียน (ASCC: Socio - Cultural) ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน ถือว่าเป็นก้าวแรกของการเป็นประชาคมอาเซียน เนื่องจากการร่วมกันทางเศรษฐกิจของประเทศในเขตอาเซียนเพื่อผลประโยชน์ในอำนาจการต่อรองทางเศรษฐกิจ การส่งออก และการนำเข้าของสินค้า เดิมจะเริ่มใช้ในวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2558 แต่เนื่องจากประเทศสมาชิกส่วนใหญ่ยังไม่พร้อมจึงเลื่อนไปเป็นวันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2558²

การเปิดประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนดังกล่าวย่อมเป็นการขยายโครงสร้างปัญหาความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม ในรูปแบบใหม่ (Non-Traditional Security) มากขึ้นจากการเปิดเสรีทางเศรษฐกิจระหว่างไทยกับประเทศอาเซียนด้วยกัน กล่าวคือ

แนวคิดความมั่นคงรูปแบบเก่า (Traditional Security) ให้ความสำคัญต่อการเสริมสร้างความมั่นคงของชาตินับเป็นหนึ่งในเป้าหมายสำคัญของการพัฒนาสังคมการเมือง ด้วยเหตุที่ความมั่นคงของชาติหมายรวมถึงการปกป้องวิถีชีวิตของคนในสังคม การดูแลให้สังคมผ่านวิกฤตต่าง ๆ โดยที่สังคมเกิดการสูญเสียน้อยที่สุด รวมถึงการจัดการความขัดแย้งภายในสังคม โดยทำให้คนในชาติมีวิถีที่จะจัดการกับความเห็นที่ต่างกัน ในลักษณะที่ทำให้ทุกกลุ่มความเห็นมีพื้นที่ดำรงอยู่ในสังคมร่วมกันได้อย่างสันติ และการจัดการความขัดแย้งภายนอกเพื่อให้สังคมไทยดำรงอยู่ร่วมกับเพื่อนบ้านอย่างมีความสมานฉันท์ ยุทธศาสตร์ด้านความมั่นคงตามแนวคิดในรูปแบบเก่ามุ่งที่จะบรรลุเป้าหมายเชิงยุทธศาสตร์ 3 ประเภท คือ ประเภทแรก การปกป้องและรักษาเอกราชอธิปไตยของแผ่นดินแดน ประเภทที่สอง การดูแลให้ประชาชนในชาติอยู่เย็นเป็นสุข มีความสามัคคี เคารพซึ่งกันและกัน พร้อมร่วมมือร่วมใจประสานพลังกันเมื่อชาติมีภัย และสามารถดำรงรักษาสถาบัน

¹ เอกสารประกอบการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการเติมเต็มความรู้ โครงการศึกษาการเตรียมความพร้อมด้านความรู้และผลกระทบที่ชุมชนท้องถิ่นได้รับจากการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน, 18 พฤษภาคม 2555, จังหวัดจันทบุรี, เอกสารอัดสำเนา. หน้า 1 – 2.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

สำคัญของชาติ ประการที่สาม การปกป้องรักษาเกียรติภูมิศักดิ์ศรีและผลประโยชน์ของชาติในเวทีการเมืองระหว่างประเทศ³

ปัญหาอย่างหนึ่งที่เป็นประเด็นท้าทายนโยบายดังกล่าว ได้แก่ ปัญหาทุ่นระเบิดตามแนวชายแดนไทย - กัมพูชา อันเกิดจากสงครามการสู้รบของประเทศเพื่อนบ้าน อันพัฒนามาจากกับดัก เพื่อก่อให้เกิดความเสียหายต่อข้าศึก เช่น หลุมพราง บ่วงแร้ว ฯลฯ เมื่อเทคโนโลยีพัฒนา ระบบกับดักก็ได้รับการพัฒนาให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น การใช้ทุ่นระเบิดก็แตกต่างกันตามการใช้งาน เช่น ใช้เพื่อทำความเสียหายต่อบุคคล ยานพาหนะทั้งทางบก ทางเรือ และทางอากาศ เป็นต้น ทุ่นระเบิดสมัยใหม่ เริ่มมีการใช้งานเมื่อประมาณปี ค.ศ. 1277 โดยราชวงศ์ซ้องของจีน เพื่อต่อต้านการรุกรานของมองโกล ซึ่งในสงครามแต่ละครั้งทุ่นระเบิดจะถูกนำมาใช้ตามความเหมาะสม ได้แก่ ในสงครามเกาหลี ทุ่นระเบิดแบบสายถูกนำมาติดตั้งตามแนวป้องกันเป็นเครือข่ายที่ซับซ้อนหลายชั้น แต่ในสงครามเวียดนามทุ่นระเบิดแบบเคโม (Claymore) ซึ่งมีขนาดเล็กทำจากพลาสติก ภายในบรรจุระเบิดและแผ่นโลหะสามารถกำหนดทิศทางได้ระยะหวังผลอยู่ที่ 76 เมตร สามารถใช้ฝังกลบดิน หรือแขวนไว้กับต้นไม้ เป็นต้น

สำหรับประเทศไทยหลังจากที่ได้มีการลงนามในสัญญาออกตาวา เมื่อวันที่ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2540 ณ กรุงออกตาวา ประเทศแคนาดา และต่อมาก็เป็นประเทศแรกในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ร่วมลงนามและทำสัตยาบันในอนุพันธกรณีว่าด้วยการห้ามใช้ สะสม ผลิต และโอน อาวุธระเบิดสังหารบุคคล ในปี พ.ศ. 2542 สำนักนายกรัฐมนตรีได้จัดตั้งคณะกรรมการปฏิบัติการทุ่นระเบิดแห่งชาติ (NMAC) ในฐานะผู้กำหนดนโยบายของการปฏิบัติการทุ่นระเบิด ในประเทศไทย หลังจากนั้น ได้มีการก่อตั้งศูนย์ปฏิบัติการทุ่นระเบิดแห่งชาติ (คทช.) (Thailand Mines Action Center – TMAC)⁴ ขึ้นในวันที่ 18 มกราคม พ.ศ. 2542 เป็นหน่วยงานที่ขึ้นตรงต่อกองบัญชาการทหารสูงสุด เพื่อทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของการปฏิบัติงานทั้งปวงที่เกี่ยวข้องกับเรื่องทุ่นระเบิดเพื่อมนุษยธรรม และเพื่อให้การปฏิบัติงานบรรลุเป้าหมาย⁵ ถึงแม้สถานการณ์ปัจจุบันสงครามการสู้รบในภูมิภาคตะวันออกจะสงบลงไปแล้ว แต่ยังคงมีวัตถุระเบิดฝังอยู่ในพื้นที่อย่างกว้างขวาง อีกทั้งส่งผลกระทบต่อสร้างความเดือดร้อนให้กับประชาชนตามแนวชายแดนอยู่เนือง ๆ เป็นอันตรายต่อชีวิตและทรัพย์สินของประชาชนส่วนใหญ่ที่มีอาชีพเกษตรกรรม ทำสวนหรือทำไร่ จนได้รับการบาดเจ็บหรือสูญเสียแขนขา และอวัยวะอื่น ๆ เช่น สูญเสียดวงตาจากการโดนสะเก็ดระเบิด หรือกระสุนที่ตกค้างติดอวนมาเป็นต้นซึ่งเมื่อเกิดเหตุขึ้นมาตรการการช่วยเหลือของส่วนราชการ และภาคเอกชนที่เกี่ยวข้อง สามารถเยียวยาได้เพียงการแก้ไขเฉพาะหน้าที่มีลักษณะเป็นสวัสดิการทางสังคม เช่น มูลนิธิสมเด็จย่าช่วยเหลือเบื้องต้นในการสนับสนุนหาเทียม อวัยวะเทียม หรือกรณีที่ต้องการปกครองส่วนท้องถิ่นให้เงินสงเคราะห์เบี้ยยังชีพคนพิการเดือนละ 500 บาทเท่านั้น เป็นต้น วิธีการดังที่กล่าวมานี้จึงมิใช่การแก้ไขนโยบายที่สามารถนำไปสู่วิถีทางการเพิ่มศักยภาพของการพัฒนาพื้นที่ระหว่างนักวิชาการ ภาคีการพัฒนาและชุมชนเพื่อการจัดการตนเองอย่าง

³ วสุ ชนะรัตน์, สัมภาษณ์โดย พรทิวา อาชีวะ, มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี จังหวัดจันทบุรี, 17 พฤษภาคม 2558.

⁴ ศูนย์ปฏิบัติการสำรวจ และองค์กรเพื่อความช่วยเหลือแห่งชาวนอร์เวย์, (2544), หน้า 7 – 8.

⁵ วสุ ชนะรัตน์, “ภาพอนาคตและแนวโน้มของการบริหารจัดการทุ่นระเบิด”, ใน เอกสารประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการจัดทำแผนยุทธศาสตร์เครือข่ายสหวิทยาการแห่งราชบัณฑิตยสภา ภาคตะวันออก, วันที่ 16 ตุลาคม 2558, จังหวัดจันทบุรี, เอกสารอัดสำเนา.

ยั่งยืนของชุมชนชายแดนในภาคตะวันออกได้⁶ ในการทำความเข้าใจถึงการศึกษาศักยภาพการพัฒนาพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา ผู้วิจัยได้เลือกตัวอย่างจังหวัดตราดและจังหวัดจันทบุรีเป็นกรณีศึกษา เนื่องจากทั้งสองจังหวัดมีอาณาเขตติดต่อกับกัมพูชา อีกทั้งการศึกษาทั้งสองกรณีสามารถสะท้อนถึงศักยภาพในการพัฒนาได้เป็นอย่างดี โดยที่มีความแตกต่างและความหลากหลายกันในเชิงพื้นที่ รวมถึงวัตถุประสงค์ เป้าหมายของการเข้าไปใช้ประโยชน์ กรณีศึกษาแรกใช้พื้นที่ตำบลคลองใหญ่ อำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีทุ่นระเบิดอยู่ภายใต้การควบคุมของฝ่ายทหารนาวิกโยธิน ภาพรวมของพื้นที่ ประชาชนใช้เพื่อการทำเกษตรกรรมปลูกพืชเศรษฐกิจ สำหรับการรองรับจุดผ่านแดนถาวรบ้านฝักกาด กรณีศึกษาที่สองใช้พื้นที่หมู่บ้านท่าเส้นหมู่ที่ 8 ตำบลแหลมกลัด อำเภอเมือง จังหวัดตราด ที่ถือได้ว่าเป็นพื้นที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งซึ่งมีทุ่นระเบิด อยู่ภายใต้การกำกับดูแลของกรมป่าไม้ แต่ชาวบ้านประสงค์ขอใช้เพื่อเข้าทำประโยชน์ในพื้นที่ ในลักษณะของการปลูกป่าชุมชน รวมถึงการพัฒนาไปสู่การเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เพื่อรองรับการเปิดจุดผ่านแดนระนอง

การศึกษายุทธศาสตร์การพัฒนาพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชาทั้งสองกรณี เริ่มต้นด้วยบริบทสถานการณ์ ความต้องการใช้พื้นที่ และกลไกการพัฒนา ที่จำเป็นต้องอาศัยกลไกชุมชน กลไกภาครัฐ และกลไกทางเศรษฐกิจ (การตลาด) ในการสร้างกลไกความร่วมมือเข้าด้วยกันอย่างสอดคล้องและกลมกลืน อย่างไรก็ตามแม้ว่าสถานการณ์การสู้รบที่สร้างผลกระทบตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา เวลาผ่านไป 15 ปี ยังคงพบว่าปัญหาภัยทุ่นระเบิด และกระสุนตกค้างที่ยังไม่ระเบิดตามแนวชายแดนยังคงตกอยู่อีกเป็นจำนวนมาก ผู้วิจัยจึงสนใจในการศึกษาว่า บริบทและวิถีชีวิตของพื้นที่การพัฒนาในเขตพื้นที่ชายแดนภาคตะวันออกเป็นเช่นไร และพื้นที่บริเวณดังกล่าว มีศักยภาพในการพัฒนาเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดมากน้อยแค่ไหน อย่างไร อันถือว่าเป็นข้อมูลพื้นฐานสำคัญที่จะนำไปสู่การแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหที่ตรงกับสถานการณ์จริงและสอดคล้องกับความต้องการของประชาชนในพื้นที่ จึงได้สนใจทำการวิจัยเรื่อง ศักยภาพของชุมชนในการพัฒนาเชิงบูรณาการตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ในการก้าวสู่ประชาคมอาเซียน: กรณีศึกษาพื้นที่สองตำบลในเขตทุ่นระเบิดของจังหวัดจันทบุรีและตราด นี้ขึ้นมา

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ของการวิจัยดังต่อไปนี้

1. เพื่อศึกษาบริบทในเชิงปัจจัยที่มีผลต่อศักยภาพของชุมชนในการพัฒนาเชิงบูรณาการของพื้นที่สองตำบล ในเขตทุ่นระเบิดของจังหวัดจันทบุรีและตราด
2. เพื่อศึกษาศักยภาพของชุมชนในการพัฒนาเชิงบูรณาการของพื้นที่สองตำบล ในเขตทุ่นระเบิดของจังหวัดจันทบุรีและตราด

⁶ เอกสารการประชุมสรุปผลการประชุมเชิงปฏิบัติการช่วยเหลือดูแลความเดือดร้อนจากภัยทุ่นระเบิด ตามแนวชายแดนไทย – กัมพูชา (2554), 1 กันยายน 2554, กรุงเทพมหานคร, เอกสารอัดสำเนา.

3. เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการพัฒนาเชิงบูรณาการของพื้นที่สองตำบลในเขตทุ่นระเบิดของจังหวัดจันทบุรีและตราด

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง ศักยภาพของชุมชนในการพัฒนาเชิงบูรณาการตามแนวชายแดนไทย -กัมพูชา ในการก้าวสู่ประชาคมอาเซียน : กรณีศึกษาพื้นที่สองตำบลในเขตทุ่นระเบิดของจังหวัดจันทบุรีและตราด ผู้วิจัยใช้วิธีการดำเนินการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแนวประวัติศาสตร์ ซึ่งวิธีวิทยาเชิงคุณภาพ ที่นำมาใช้ในการแสวงหาความรู้ใหม่ (Originality) ตั้งอยู่บนฐานความจริงที่มีหลักฐานเชิงประจักษ์ (Empirical Evidence) เสมอ ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่การตอบคำถามวิจัยหลักที่ตั้งไว้ว่าบริบทและวิถีชีวิตของพื้นที่การพัฒนาในเขตพื้นที่ชายแดนภาคตะวันออกเป็นเช่นไร พื้นที่บริเวณดังกล่าวมีศักยภาพในการพัฒนาเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดมากน้อยแค่ไหนอย่างไร และเพราะสาเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น จากกระบวนการที่สามารถนำไปสู่การตอบคำถามวิจัยหลัก และสามารถศึกษาข้อค้นพบที่ตรงกับวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ดังกล่าว ผู้วิจัยจึงมีการกำหนดขั้นตอนในการดำเนินการวิจัยดังนี้

1. การเก็บรวบรวมข้อมูล

สำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อให้เกิดความแม่นยำและเที่ยงตรง อยู่ภายใต้กระบวนการสำคัญใน 4 รูปแบบด้วยกัน ได้แก่ การศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และการสังเกตการณ์ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.1 การศึกษาเอกสาร เอกสารที่ใช้ในการวิจัยนี้เป็นการมุ่งรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร 2 ประเภท ได้แก่ เอกสารขั้นต้น และเอกสารชั้นรอง ดังนี้

1.1.1 เอกสารขั้นต้น (Primary Data) เป็นข้อมูลที่ยังมิได้ผ่านการวิเคราะห์และสังเคราะห์ ผู้วิจัยถือว่าเป็นข้อมูลดิบ ข้อมูลส่วนนี้ได้จากการเก็บรวบรวมเอกสารที่ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้ เช่น เอกสารการประชุมกลุ่ม บันทึกการประชุม เอกสารทางราชการ หนังสือพิมพ์ และอินเทอร์เน็ต เป็นต้น

1.1.2 เอกสารชั้นรอง (Secondary Data) เป็นเอกสารที่มีการวิเคราะห์ข้อมูลแล้ว เอกสารชั้นรองเหล่านี้ที่สำคัญ เช่น กฎหมาย กฎระเบียบ คำสั่ง ตำราทางวิชาการ บทความวิชาการ งานวิจัย และวิทยานิพนธ์ เป็นต้น

1.2 การสัมภาษณ์ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า (Oral History) เป็นการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการหรือไม่มีโครงสร้าง (Informal or unstructured Interview) คือ มีเพียงคำถามวิจัยเป็นแนวสัมภาษณ์ ในที่นี้จะมีผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ ผู้อาวุโสชุมชนที่รู้เรื่องเกี่ยวกับหัวข้อวิจัยอย่างดี เป็นต้น

1.3 การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) เป็นการมุ่งรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ (Field Research) โดยการใช้แนวสัมภาษณ์เจาะลึก โดยอาศัยการสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key-Informants) เป็นการสุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง จากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหรือกลุ่มผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ทั้งจากภาครัฐ ภาคเอกชนและภาคประชาชน ซึ่งการที่จะศึกษาข้อมูลเชิงลึก อันเกี่ยวเนื่องกับศักยภาพ และการพัฒนาพื้นที่ชายแดนภาคตะวันออก ในรูปแบบและขั้นตอนกระบวนการต่างๆ จำเป็นต้องอาศัยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเท่านั้น โดยในขั้นตอนของการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก จะแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ได้แก่ กลุ่มแรกเป็นกลุ่ม

ผู้กระทำการฝ่ายรัฐ ซึ่งหมายถึงกลุ่มการเมือง และข้าราชการ-ประจำ กลุ่มที่สอง เป็นกลุ่มผู้กระทำการที่ไม่ใช่รัฐ ซึ่งหมายถึงกลุ่มตัวแทนประชาชน กลุ่มธุรกิจ กลุ่มนักวิชาการ และกลุ่มนักกิจกรรมทางสังคม เป็นต้น

2. การสังเกตการณ์

การสังเกตการณ์ซึ่งผู้วิจัยนำมาใช้กับงานวิจัยเรื่องศักยภาพการพัฒนา ตามแนวชายแดนไทย - กัมพูชา ในเขตพื้นที่ภาคตะวันออก แบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ด้วยการจำแนกตามบทบาทของผู้วิจัยในการลงพื้นที่คือ การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม และการสังเกตการณ์แบบ ไม่มีส่วนร่วม ดังนี้

ก. การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) บางครั้งเรียกกันว่าการสังเกตภาคสนาม (Field Observation) การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ผู้วิจัยในฐานะผู้สังเกตการณ์เข้าไปร่วมกิจกรรมหรือเข้าไปใช้ชีวิตร่วมกับกลุ่มเป้าหมายที่ศึกษา ผู้วิจัยอาจแสดงตนเป็นสมาชิกของกลุ่มหรือไม่แสดงตัวก็ได้ ผู้วิจัยไม่เพียงแต่รวบรวมข้อมูลจากกลุ่มที่ศึกษาเท่านั้น หากแต่ยังเข้าร่วมกับกลุ่มหรือองค์กรที่ผู้วิจัยศึกษา ผู้วิจัยจะเข้าไปร่วมในกลุ่มที่ศึกษาเพื่อเข้าไปมีส่วนในการเรียนรู้ระดับต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่การเข้าร่วมประชุม การตั้งประเด็นคำถาม การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลและการสังเกตพฤติกรรมของกลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ด้วย การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมประกอบไปด้วยกระบวนการ 3 ขั้นตอน ได้แก่ การสังเกต การซักถาม และการจดบันทึก นอกเหนือไปจากการเฝ้าดูแล้วผู้วิจัยอาจที่จะซักถามบางสิ่งบางอย่าง ที่ไม่เข้าใจได้จากการสังเกตเพื่อเพิ่มเติมข้อมูลบางอย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อมูลเกี่ยวกับความหมายหรือสัญลักษณ์ การซักถามถือว่าการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ หลังจากนั้นก็จึงทำการจดบันทึกข้อมูลโดยละเอียด

ข. การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม (Non – Participant Observation) หมายถึง การสังเกตที่ผู้วิจัยจะเฝ้าสังเกตอยู่ภายนอก กระทำตนเป็นบุคคลภายนอกโดยไม่เข้าไปร่วมทำกิจกรรมหรือใช้ชีวิตกับกลุ่มที่ศึกษา เช่น ประสานการประชุม ผู้ตัดสินใจหรือผู้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจหน้า ที่ในการตัดสินใจขาดเกี่ยวกับเรื่องราวต่าง ๆ เป็นต้น แต่ผู้วิจัยจะหมั่นคอยสังเกตการณ์โดยตรงจากคน หรือกลุ่มต่าง ๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้ และบันทึกคำพูดหรือพฤติกรรมที่แสดงออกมาโดยไม่เข้าไปมีส่วนร่วมในเหตุการณ์หรือกิจกรรมนั้น ๆ การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมที่ผู้วิจัยนำมาใช้ครั้งนี้ สามารถเก็บข้อมูลในระยะเวลาที่สั้นกว่าและประหยัดกว่าการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม แต่ไม่สามารถที่จะเก็บข้อมูลได้ละเอียดสมบูรณ์เท่าการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม อย่างไรก็ตามการสังเกตการณ์ทั้งสองประเภทนี้ต่างก็มีจุดมุ่งหมายร่วมกันกล่าวคือ เพื่อสังเกตพฤติกรรมและเหตุการณ์ที่สำคัญต่าง ๆ เพื่อหาความสัมพันธ์และความหมายของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทั้งที่อยู่เบื้องหน้าและเบื้องหลัง ซึ่งผู้วิจัยจะเลือกใช้การสังเกตการณ์ที่ตามความเหมาะสมกับสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละบริบทเท่านั้น

นอกจากนี้แล้วผู้วิจัยจะใช้เครื่องมือในการช่วยการสังเกตการณ์ภาคสนามอีกหลายอย่าง เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีคุณภาพดี เช่น เครื่องบันทึกเสียง กล้องถ่ายภาพดิจิทัล เป็นต้น ซึ่งอุปกรณ์ดังกล่าวช่วยให้ผู้วิจัยสามารถสังเกตซ้ำได้ และได้เก็บรายละเอียดที่ผู้วิจัยอาจมองข้ามไปในตอนแรก อย่างไรก็ตามผู้วิจัยจะใช้เครื่องมือในการช่วยสังเกตการณ์ ก็ต่อเมื่อได้รับอนุญาตจากผู้ให้ข้อมูลหลักหรือผู้ให้สัมภาษณ์แล้วเท่านั้น

4. การตรวจสอบข้อมูลเชิงคุณภาพ

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อให้ข้อมูลมีความเที่ยงตรงและน่าเชื่อถือ การตรวจสอบข้อมูลดังกล่าว ผู้วิจัยจะใช้หลักการสามเส้า (Triangulation) โดยวิธีการดังนี้

1. ตรวจสอบจากผู้ให้ข้อมูลที่มีจุดยืนต่างกัน ในการวิจัยนี้ใช้ผู้ให้ข้อมูล 4 กลุ่ม คือ กลุ่มตัวแทนเกษตรกรชาวสวนซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบโดยตรง ต่อมาเป็นกลุ่มตัวแทน นักธุรกิจ ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งเป็นกลุ่มข้าราชการประจำ และกลุ่มสุดท้ายเป็นกลุ่มข้าราชการการเมืองที่มีอำนาจในการกำหนดนโยบายในพื้นที่

2. การตรวจสอบจากแหล่งข้อมูลที่แตกต่างกัน ในการวิจัยนี้ใช้ข้อมูลจากเอกสารจากการสัมภาษณ์ และจากการสังเกตการณ์มาเปรียบเทียบ ว่าถ้าหากแหล่งข้อมูลที่ได้รับมานั้นแตกต่างกันไป หรือข้อมูลมาจากหลาย ๆ แหล่ง จะมีความคลาดเคลื่อนหรือไม่ ทั้งนี้เพื่อตรวจสอบเปรียบเทียบความถูกต้องของข้อมูลว่าเหมือนกันหรือต่างกันมากน้อยเพียงใด

3. การตรวจสอบโดยการเก็บข้อมูลเดียวกันในเวลาที่แตกต่างกัน หมายถึงการอาศัยช่วงเวลาที่แตกต่างกันไป มาเป็นเครื่องพิสูจน์ความจริง เช่น การสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview) ผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับเรื่องศักยภาพการพัฒนาและการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ ผู้วิจัยอาจจะลงไปสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก 2 ครั้ง ในช่วงเวลาที่ห่างกันประมาณ 2 สัปดาห์ หรือหนึ่งเดือน เป็นต้น เช่น สัมภาษณ์ครั้งแรกวันที่ 1 เดือนเมษายน พ.ศ. 2558 จากนั้นก็จะไปขอสัมภาษณ์ครั้งที่ 2 ประมาณวันที่ 15 - 30 ของเดือนเดียวกัน เป็นต้น โดยที่การขอสัมภาษณ์ทั้งสองครั้งนั้นจะเป็นเรื่องเดียวกัน แล้วนำมาเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ทั้งสองครั้งว่า คงเส้นคงวาหรือขัดแย้งกัน

4. การตรวจสอบโดยการเก็บข้อมูลเดียวกันในสถานที่ต่างกัน หมายถึง การใช้ความแตกต่างด้านสถานที่มาเป็นเครื่องกำหนดความถูกต้องของข้อมูล อาทิ การสัมภาษณ์เรื่องราวเกี่ยวกับทุ่นระเบิดในพื้นที่ โดยผู้วิจัยจะดำเนินการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักคนเดียวกัน เรื่องที่สัมภาษณ์ก็เรื่องเดียวกัน แต่จะใช้สถานที่สัมภาษณ์ที่แตกต่างกัน เช่น ครั้งแรกไปขอสัมภาษณ์ที่ร้านอาหารแห่งหนึ่ง และครั้งที่สองไปขอสัมภาษณ์ที่บ้านของผู้ให้ข้อมูลหลัก เป็นต้น แล้วนำมาพิจารณาว่าข้อมูลที่ได้รับมาทั้งสองครั้งมีความคงเส้นคงวาหรือขัดแย้งกัน

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงคุณภาพที่ใช้ในงานวิจัยฉบับนี้ เป็นการตีความในลักษณะต่าง ๆ ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ทางสังคม โดยอาศัยกรอบการวิเคราะห์เชิงคุณภาพแนวประวัติศาสตร์ส่วนรูปแบบการวิเคราะห์ที่จะใช้เพื่อช่วยตอบวัตถุประสงค์การวิจัยจะมีรูปแบบดังนี้

5.1 การจัดกลุ่มข้อมูล หมายถึง การจัดหมวดหมู่ที่สามารถเก็บรวบรวมมาได้ทั้งหมด เป็นการจัดข้อมูลให้เป็นระบบ เพื่อให้เกิดความง่ายและสะดวกต่อการวิเคราะห์ อย่างมีความเชื่อมโยงตลอดจนมีเหตุผล เช่น การจัดแบ่งยุคของการพัฒนาทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม โดยใช้ Native s Criteria เป็นต้น

5.2 การวิเคราะห์เชิงกระบวนการ หมายถึง การวิเคราะห์ขั้นตอนของกิจกรรมต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวเนื่อง และสอดคล้องกันในกระบวนการพัฒนาพื้นที่ตามแนวชายแดนภาคตะวันออก เช่น การมีส่วนร่วมในการรับรู้ การแสดงความคิดเห็น การปรึกษาหารือ การตัดสินใจและการบริหารจัดการผลประโยชน์ต่าง ๆ อย่างเสมอภาคและเป็นธรรม เป็นต้น

5.3 การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางเครือข่าย หมายถึง การจำแนกและอธิบายว่า กลุ่มคนต่าง ๆ ในสังคมเขตพื้นที่ศึกษาวิจัย มีความสัมพันธ์กันอย่างไร มีรูปแบบความสัมพันธ์อะไรบ้าง และในแต่ละรูปแบบเกิดขึ้นในบริบทเช่นใด เครื่องมือที่ใช้ในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางเครือข่าย ซึ่งผู้วิจัยจะใช้วิเคราะห์ในรายงานวิจัยฉบับนี้ประกอบไปด้วย

5.3.1 การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางเครือข่ายแบบอุปถัมภ์ หมายถึง การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นทางการ ระหว่างคนหรือกลุ่มคนที่มีฐานะไม่เท่าเทียมกัน โดยมีการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน ผู้อุปถัมภ์จะมีบทบาทเป็นผู้ให้การคุ้มครองและการอำนวยความสะดวก ตลอดจนดูแลผลประโยชน์แก่ผู้ใต้อุปถัมภ์ โดยจะต้องยึดถือค่านิยมแบบพระเดชพระคุณ ในขณะที่ ผู้ใต้อุปถัมภ์จะมีบทบาทในการรับใช้ผู้อุปถัมภ์ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การไปช่วยลงคะแนนเสียงในการเลือกตั้ง แต่ละครั้ง เป็นต้น สำหรับกรณีนี้ผู้ใต้อุปถัมภ์จะมีค่านิยมในแบบจงรักภักดี กตัญญูบุญคุณคน

5.3.2 การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางเครือข่ายระหว่างกลุ่มและชนชั้นทางสังคม กลุ่มและชนชั้นทางสังคมในที่นี้หมายถึง กลุ่มคนต่าง ๆ ที่เข้ามามีกิจกรรมร่วมกันอัน เกี่ยวเชื่อมโยงกันกับข้อปฏิบัติในการนำนโยบายจ่านาข้าวไปปฏิบัติ โดยตระหนักถึงอัตลักษณ์ การสมประโยชน์ร่วมกันและมีการจัดตั้งกลุ่มทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการอย่างเป็นระบบ เช่น กลุ่มโรงกลุ่มทุนท้องถิ่นกับกลุ่มนักการเมืองระดับชาติ หรือแม้กระทั่งกลุ่มชาวนากับกลุ่มนักการเมืองท้องถิ่น เป็นต้น ในขณะที่ชนชั้นทางสังคม หมายถึง กลุ่มคนที่มีตำแหน่งทางสังคมร่วมกันในทางการเมือง ทั้งนี้รวมไปถึงกลุ่มผู้นำทางสังคมที่ไม่เป็นทางการด้วย เช่น นายกเทศมนตรี สมาชิกสภาเทศบาล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น หรือแม้กระทั่งในกระบวนการผลิต ไม่ว่าจะเป็นเกี่ยวข้องกับปัจจัยการผลิตหรือการใช้แรงงาน เช่น ชนชั้นนายทุน หรือผู้ใช้แรงงาน เป็นต้น

5.3.3 การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำและประชาชน ความสัมพันธ์ลักษณะนี้เกิดขึ้นในสังคมที่มีความไม่เท่าเทียมกันในสังคม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเงินทอง ตำแหน่ง ยศ ลาภ สถานภาพหรือความรู้ ดังนั้นในสังคมจึงแบ่งออกเป็นคนออกได้เป็น 2 กลุ่ม ใหญ่ ๆ ได้แก่ ชนชั้นนำ (Elite) คือ คนกลุ่มน้อยที่มีเงิน มีอำนาจ มีตำแหน่ง มีสถานภาพหรือความรู้มาก จนเป็นกลุ่มคนที่มีอำนาจขึ้นมานานในสังคม ในการนี้อาจเป็นได้ทั้งในรูปของนักการเมือง ข้าราชการ และนักธุรกิจการเมืองก็ได้ ในขณะที่ประชาชน (Mass) จะหมายถึง ประชาชนผู้คนส่วนใหญ่ ที่ไร้ซึ่งอำนาจและทรัพย์สินเงินทอง เนื่องจากขาดทรัพยากรดังกล่าวมา

6. ผลการวิจัย

ในการนำเสนอข้อค้นพบที่เป็นผลการวิจัย ผู้วิจัยจะนำเสนอโดยมุ่งตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยหลักทั้ง 3 ข้อ ดังนี้

ข้อค้นพบตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 สามารถสรุปได้ว่า บริบทในเชิงปัจจัยที่มีผลต่อศักยภาพของชุมชนในการพัฒนาเชิงบูรณาการของพื้นที่สองตำบลในเขตทุ่นระเบิดของจังหวัดจันทบุรีและตราดครั้งนี้ มีข้อ

ค้นพบว่า มีปัจจัยที่มีผลต่อศักยภาพในการพัฒนารวม 7 ปัจจัย ได้แก่ ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม ทุนมนุษย์ จุดร่วมในอุดมการณ์ จุดร่วมในผลประโยชน์ และเวทีเครือข่าย

ทุนทางเศรษฐกิจที่เป็นนำไปสู่ศักยภาพสำหรับการพัฒนาพื้นที่ทุรกันดารนั้นพบว่า ประชาชนทั้งสองพื้นที่ที่กรณีศึกษามีการประกอบอาชีพทางการเกษตรกรรมที่มีความหลากหลายไปตามสภาพภูมินิเวศ โดยภาพรวมของประชาชนส่วนใหญ่ของทั้งสองตำบลมีงานทำเกือบทั้งหมด การมีงานทำของประชาชนส่วนใหญ่ยังผลทำให้ประชาชนสามารถเสียสละเวลาเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการพื้นที่ทุรกันดาร อีกทั้งบริหารจัดการโครงการพัฒนาต่าง ๆ ของชุมชนภายใต้แนวคิดของศาสตร์พระราชา อันหมายถึงการระเบิดจากข้างใน ออกข้างนอก ได้แก่ การกำหนดกิจกรรมหรือโครงการภายใต้การมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างเต็มที่

ขณะที่ทุนทางสังคม อันได้แก่ ความรู้ด้านต่าง ๆ ที่ผนวกเข้ากับประสบการณ์ของประชาชนในพื้นที่ มีการสั่งสมกันมาในลักษณะรุ่นสู่รุ่นตั้งแต่สมัยอดีตกาล ซึ่งเกิดขึ้นจากการพบปะสังสรรค์ การพูดคุย ถ่ายทอด แนะนำ และบอกกล่าว ถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้น กระทั่งกลายเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นสืบต่อ ๆ กันเรื่อยมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งภูมิปัญญาเกี่ยวกับการรับรู้ถึงพื้นที่ที่ยังคงมีทุรกันดารตกค้างอยู่ หรือแม้กระทั่งการใช้ประสบการณ์เพื่อสังเกตความผิดปกติขณะที่ยออกไปเก็บหาของป่า ภูมิปัญญาดังที่วนำไปสู่การทำความเข้าใจลักษณะ เพื่อเป็นการบอกบอกความมีอันตรายของพื้นที่บริเวณดังกล่าว อีกทั้งเป็นการแสดงให้เห็นสาธารณะได้รับรู้ร่วมกันว่าพื้นที่บริเวณนั้นควรหลบและควรหลีกเลี่ยง

ส่วนการใช้ทุนทางวัฒนธรรม อันได้แก่ ข้อตกลงต่าง ๆ ที่มีร่วมกันของประชาชนภายในชุมชนและถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด โดยมีองค์กรทางสังคมคอยเป็นพี่เลี้ยงสำหรับช่วยกำกับดูแลอยู่ทั้งเบื้องหน้าและเบื้องหลัง ดังนั้นหากประชาชนผู้ใดปฏิบัติตนที่ละเมิดกฎกติกาสังคมของส่วนร่วม จะถูกประชาชนส่วนใหญ่ตำหนิหรือบางครั้งอาจใช้มาตรการทางสังคมในการลงโทษ ความเป็นชุมชนสูงที่ระบบราชการยังไม่สามารถแทรกซึมได้อย่างเต็มที่ ทำให้ประชาชนมีความรักใคร่กลมเกลียว สมัคสมานสามัคคี ซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดแข็งทางวัฒนธรรมที่มีการส่งผ่านจากรุ่นสู่รุ่นมาตั้งแต่สมัยอดีตกาล ดังนั้นเมื่อชุมชนมีกิจกรรมใด ๆ เกิดขึ้น ประชาชนมักมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันอย่างต่อเนื่องเรื่อยมา เมื่อถึงคราวที่ชุมชนต้องอาศัยกำลังกาย กำลังใจ ในการขับเคลื่อนกิจกรรมต่าง ๆ ก็มักสามารถดำเนินกิจกรรมเหล่านั้นสำเร็จได้เป็นอย่างดี อีกทั้งมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

ในท่วงทำนองเดียวกันปัจจัยทุนมนุษย์ที่มีลักษณะของความเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือประสบการณ์ของคนเฒ่าคนแก่ที่เคยมีอาชีพในการล่าสัตว์ การเก็บหาของป่า รวมไปถึงผู้ที่เคยใช้พื้นที่บริเวณที่ยังคงมีทุรกันดารและกระสุนดินปืนตกค้างอยู่ในพื้นที่ นอกจากนี้แล้วยังมีกลุ่มประชาชนดั้งเดิมที่เคยรับจ้างในการขนย้ายอาวุธยุทธภัณฑ์ ในสมัยที่เกิดสงครามการสู้รบในประเทศกัมพูชาประสบการณ์เหล่านี้จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเดินป่า การสังเกต และการหลบหลีกจากอันตรายของทุรกันดารที่ยังคงหลงเหลืออยู่ในพื้นที่ค่อนข้างสูง ซึ่งถ้าหากมีการนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นหรืออาจเรียกว่าภูมิปัญญาชาวบ้าน อันเป็นผลพวงของทุนมนุษย์มาใช้ในการขับเคลื่อนการพัฒนาพื้นที่ทุรกันดารก็จะมีประโยชน์สำหรับการเกิดผลสัมฤทธิ์ในการพัฒนาได้ค่อนข้างดี

เมื่อหันไปพิจารณาจุดร่วมในผลประโยชน์ของการใช้วิถีชีวิตร่วมกันการที่ยังคงมีวัตถุระเบิดตกค้างอยู่ในพื้นที่ทั้งสองแห่งนี้เอง ส่งผลกระทบสร้างความเดือดร้อนให้กับประชาชนที่อาศัยอยู่บริเวณพื้นที่ดังกล่าวอยู่เนื่อง ๆ อันเป็นอันตรายที่ส่งผลถึงชีวิตและทรัพย์สินของประชาชนส่วนใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่ม

ประชาชนผู้ที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำสวนทำไร่ หรือการหาของป่า จนได้รับบาดเจ็บหรือสูญเสียแขนขาและอวัยวะอื่น ๆ เช่น การสูญเสียดวงตาจากการโดนสะเก็ดระเบิด เป็นต้น ดังนั้น จึงต้องมีการสร้างจุดร่วมในผลประโยชน์เข้าด้วยกัน อย่างไรก็ตามในการดำเนินกิจกรรมหรือโครงการใดอันเกี่ยวเนื่องกับการได้ประโยชน์และการเสียประโยชน์กับประชาชนในพื้นที่ดังกล่าวแล้ว ควรมีการกำหนดการใช้สถานที่เวทีกลาง ได้แก่ สถานที่ทำการขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งผู้ให้ข้อมูลหลักให้เหตุผลของการใช้ที่ทำการองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นเวทีกลางในการขับเคลื่อนนั้น มีเหตุผลมาจากเทศบาลตำบลซึ่งมีหน้าที่ในการกำกับดูแล การบำบัดทุกข์บำรุงสุขและการให้บริการด้านนโยบายสาธารณะท้องถิ่น ให้กับประชาชนนั้น อยู่แล้วภายใต้กฎหมายรวมถึงพระราชบัญญัติว่าด้วยการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น ดังนั้นองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นจึงมีความเหมาะสมอย่างยิ่งสำหรับการใช้เป็นเวทีกลางในการขับเคลื่อนกิจกรรมหรือโครงการต่าง ๆ ร่วมกันจากทุกฝ่าย

ข้อค้นพบตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 สามารถสรุปได้ว่า ศักยภาพของชุมชนในการพัฒนาเชิงบูรณาการของพื้นที่สองตำบลในเขตทุ่นระเบิดของจังหวัดจันทบุรีและตราด มีศักยภาพการมีส่วนร่วมใน 4 ด้าน ได้แก่ ศักยภาพด้านการมีส่วนร่วมด้านการวิเคราะห์ปัญหาเกี่ยวกับการพัฒนา ศักยภาพด้านการมีส่วนร่วมในการแสวงหาทางเลือกใหม่ ศักยภาพด้านการมีส่วนร่วมในความพร้อมที่จะวางแผนการพัฒนา และ ศักยภาพด้านการมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลโครงการพัฒนา

ในศักยภาพด้านการมีส่วนร่วมด้านการวิเคราะห์ปัญหาเกี่ยวกับการพัฒนานั้น หมายถึง การที่ประชาชนในพื้นที่ทั้งสองแห่ง มีความสามารถร่วมกันสำหรับการศึกษา เรียนรู้ถึงปัญหาต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องยาวนานในพื้นที่ เช่น ปัญหาการเรียนรู้อิงพื้นที่ทุ่นระเบิด จะมีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ศึกษาเรียนรู้ จากนั้นแล้วชุมชนมีการถ่ายทอดองค์ความรู้ที่ได้ต่อกันไปเป็นทอด ๆ ส่วนศักยภาพด้านการมีส่วนร่วมในการแสวงหาทางเลือกใหม่นั้น มีข้อค้นพบว่าประชาชนในพื้นที่ที่มีการรวมกลุ่มและจัดการพูดคุยเพื่อหาทางเลือกใหม่อย่างต่อเนื่อง เพื่อทำกิจกรรมในการร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมการประเมินผลอย่างต่อเนื่อง และในบางโอกาสมีการเชิญบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้อง นักวิชาการ ทหาร เจ้าหน้าที่ป่าไม้มาร่วมประชุมแบบปรึกษาหารือ อันสามารถนำไปสู่การแก้ไขปัญหาเบื้องต้นได้ในหลายระดับ ขณะที่ศักยภาพด้านการมีส่วนร่วมในความพร้อมที่จะวางแผนการพัฒนา มีข้อค้นพบว่า ชุมชนทั้งสองแห่งมีความพร้อมสำหรับความร่วมมือในการวางแผนในการพัฒนาให้เกิดความมั่นคง มั่นคงและมีความยั่งยืนต่อไปได้โดยที่ชุมชนคลองใหญ่มีความพร้อมที่จะวางแผนการพัฒนาพืชสวนที่มุ่งสู่การขายเป็นหลัก โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นประกอบกับประสบการณ์ที่เคยปฏิบัติมาแล้วในอดีตส่วนชุมชนท่าเสาพบว่าทุ่นระเบิดส่วนใหญ่ที่ยังคงหลงเหลืออยู่นั้นอยู่บริเวณป่าไม้และบริเวณเนินเขา ปัจจุบันอยู่ในการดูแลของกรมป่าไม้ อันมีหน่วยทหารพรานตั้งกองบัญชาการอยู่ด้วย สำหรับการวางแผนเพื่อการพัฒนาพื้นที่บริเวณนี้ ได้มีประชาชนกลุ่มหนึ่งรวมตัวกันขับเคลื่อนเพื่อขอใช้ประโยชน์ในพื้นที่ เพื่อปลูกเป็นป่าชุมชน ปลูกพืชสมุนไพร และการทำเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ อย่างไรก็ตามศักยภาพด้านการมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลโครงการพัฒนาของทั้งสองพื้นที่นั้น พบว่าประชาชนในพื้นที่ต่างมีความมั่นใจว่า หากมีการเก็บกู้ทุ่นระเบิดรวมถึงกระสุนดินปืนที่ตกค้างอยู่ในพื้นที่มาเป็นระยะเวลานานได้แล้วนั้น ประชาชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่างมีความมั่นใจว่า จะสามารถสร้างกระบวนการความร่วมมือในลักษณะของการเป็นภาคีเครือข่ายในการพัฒนาได้อย่างยั่งยืน และถือเป็นจุดเริ่มต้นของเงื่อนไขสำคัญในการติดตามและประเมินผลโครงการต่าง ๆ ที่อาจติดตามมาในภายหลัง ให้

บังเกิดความสำเร็จได้ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ อีกทั้งจะก่อให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลอันส่งผลต่อความยั่งยืนในอนาคตอันใกล้ได้ การที่จะดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้สามารถเป็นรูปธรรมและมีความยั่งยืนได้นั้น จำเป็นต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของภาคภาคีต่าง ๆ ได้แก่ ฝ่ายทหาร ฝ่ายผู้นำท้องถิ่น ฝ่ายปกครองท้องถิ่น ฝ่ายเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ และฝ่ายประชาชนโดยร่วมกันกำหนดรูปแบบการพัฒนาที่มีศักยภาพสูง และมีโอกาสประสบความสำเร็จที่เป็นประโยชน์มากที่สุด ประกอบเข้ากับการอาศัยทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรม

ข้อค้นพบตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 สามารถสรุปได้ว่า แนวทางการพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการพัฒนาเชิงบูรณาการของพื้นที่สองตำบลในเขตทุ่นระเบิดของจังหวัดจันทบุรีและตราดนั้น ควรมีการดำเนินการตามแนวทางและแนวนโยบาย ดังต่อไปนี้

1. แนวทางการพัฒนาศักยภาพของชุมชนที่มีเป้าหมายสำคัญหลัก 3 ประการ ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการคิด การมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนหรือการนำนโยบายไปปฏิบัติ และการมีส่วนร่วมในการปรับปรุงแก้ไข
2. แนวทางการพัฒนาศักยภาพของชุมชนโดยการอาศัยทุนมนุษย์ ซึ่งหมายถึงประชาชนในเขตพื้นที่ซึ่งมีประสบการณ์จากการดำเนินวิถีชีวิต เช่น การใช้ชีวิตการหาของป่าและการล่าสัตว์ที่มีมาตั้งแต่ครั้งอดีตกาล จนทำให้เกิดเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีการถ่ายทอดต่อ ๆ กันมาจากรุ่นสู่รุ่น
3. แนวทางการพัฒนาศักยภาพของชุมชน โดยการอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการให้ข้อมูลเบาะแส การร่วมมือช่วยเหลือตรวจสอบสภาพของพื้นที่โดยรวม การสร้างกระบวนการทัศน์ในการปรับปรุงการดำเนินกิจกรรมหรือโครงการที่ไม่ก่อให้เกิดผลกระทบในทางลบ และอาจสร้างความเสียหายต่อชุมชนรวมถึงสังคมทั้งที่มีผลทางตรงและทางอ้อม
4. แนวทางการพัฒนาศักยภาพของชุมชน โดยการอาศัยความร่วมมือของภาคีเครือข่ายในการร่วมขับเคลื่อน เช่น สถาบันทางการศึกษา องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ปรชาชนและกรรมการชุมชน ภาคประชาสังคม รวมไปถึงหน่วยงานด้านการปกครองและหน่วยงานด้านสังคมสงเคราะห์ เป็นต้น โดยที่ทุก ๆ ภาคส่วนร่วมมือกันในลักษณะพหุภาคี

7. สรุปและอภิปรายผล

ในการวิเคราะห์ถึงองค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้อภิปรายเปรียบเทียบระหว่างข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษาและองค์ความรู้เดิมจากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

จากผลการศึกษาที่มีข้อค้นพบว่า ประชาชนในสองพื้นที่ที่ใช้เป็นกรณีศึกษา มีบริบทในเชิงปัจจัยที่มีผลต่อศักยภาพของชุมชนในการพัฒนาเชิงบูรณาการของพื้นที่สองตำบลในเขตทุ่นระเบิดของจังหวัดจันทบุรีและตราดครั้งนี้ มีข้อค้นพบว่า มีปัจจัยที่มีผลต่อศักยภาพในการพัฒนารวม 7 ปัจจัย ได้แก่ ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม ทุนมนุษย์ จุดร่วมในอุดมการณ์ จุดร่วมในผลประโยชน์ และเวทีเครือข่าย โดยมีศักยภาพในการพัฒนาภายใต้แนวคิดการมีส่วนร่วมที่เหมือนกันใน 4 ด้าน ได้แก่ ด้านศักยภาพการมีส่วนร่วมด้านการวิเคราะห์ปัญหาเกี่ยวกับการพัฒนา ด้านศักยภาพการมีส่วนร่วมในการแสวงหาทางเลือกใหม่ ด้านศักยภาพการมีส่วนร่วมในความพร้อมที่จะวางแผนการพัฒนา และด้านศักยภาพการมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลโครงการพัฒนา แต่สำหรับงานวิจัยนี้ผู้วิจัยพบว่า กระบวนการทั้งหมดที่ได้ศึกษามานั้น

ยังอยู่ภายใต้บริบทของการรวมศูนย์อำนาจสู่ส่วนกลาง โดยอาศัยการนำของนักธุรกิจการเมืองและกลุ่มข้าราชการแบบเทคโนโลยี ดังนั้น การแบ่งขั้นตอนการมีส่วนร่วมของภาคี ที่ได้แบ่งประเภทของการมีส่วนร่วมในการพัฒนาออกมาได้หลายรูปแบบตามเกณฑ์ของการแบ่ง โดยอาศัยความหมายการมีส่วนร่วมในการพัฒนาว่าหมายถึง ความพยายามร่วมกันของกลุ่ม และขบวนการทางสังคมเพื่อเพิ่มบทบาทรวมถึงอำนาจการควบคุมทรัพยากรและสถาบันที่ครอบงำในสังคม ได้แก่ ประการที่หนึ่ง การแบ่งประเภทการมีส่วนร่วมในฐานะที่เป็นเป้าหมาย หรือวิธีการในภาคปฏิบัติแล้วการมีส่วนร่วมมักถูกมองว่าเป็นวิธีการมากกว่าเป้าหมายคือมองว่าการมีส่วนร่วม ของกระบวนการที่นำไปสู่การตัดสินใจหรือปฏิบัติการที่ดีขึ้น ประการที่สอง การแบ่งประเภทการมีส่วนร่วมตามขอบเขตของกิจกรรม ขอบเขตของการมีส่วนร่วม จะมีผลต่อการพัฒนาที่แตกต่างกัน ดังนั้น เราจึงสามารถแบ่งการมีส่วนร่วมตามขอบเขตของกิจกรรมได้ ประการที่สามการแบ่งประเภทการมีส่วนร่วมตามผู้ริเริ่มเคลื่อนไหว ในการริเริ่มให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนานั้นอาจถูกกระตุ้นโดยผู้กระทำการ 3 กลุ่มด้วยกันคือ การมีส่วนร่วมโดยริเริ่มจากเบื้องบน หมายถึง ผู้มีอำนาจหรือผู้เชี่ยวชาญ การมีส่วนร่วมจากเบื้องบน กลุ่มชนชั้นนำต่าง ๆ ได้ริเริ่มการมีส่วนร่วมของประชาชน เนื่องจากมีเจตนาที่จะสรรหามาตรการในการควบคุมกระบวนการและกลุ่มต่าง ๆ ที่เข้ามามีส่วนร่วมเพื่อช่วยให้กลุ่มชนชั้นนำสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ของตนได้ การมีส่วนร่วมโดยริเริ่มจากประชาชนเบื้องล่าง ที่มักจะเกิดขึ้นในช่วงที่เกิดวิกฤติการณ์ และประชาชนต้องการตอบโต้การคุกคามอัตลักษณ์ความอยู่รอด หรือคุณค่าของชุมชน ดังนั้น โดยทั่วไปแล้วเราจะพบว่าประชาชนระดับล่างซึ่งปกติจะเป็นกลุ่มที่เฉื่อยชาและมีผลกระทบเพื่อชุมชนประทั่ว โดยไม่มีการจัดตั้งเนื่องจากไม่มีการวางแผน และการมีส่วนร่วมโดยริเริ่มจากองค์กรภายนอกในที่นี้หมายถึง ผู้นำการเปลี่ยนแปลงอันได้แก่ นักวิชาการ นักพัฒนาชุมชน ผู้เผยแพร่ศาสนาและนักเคลื่อนไหวสังคม ผู้นำการเปลี่ยนแปลงส่วนใหญ่มักมีอุดมการณ์การพัฒนาแบบพึ่งตัวเอง ดังนั้นจึงเห็นวาทะการมีส่วนร่วมของตนเป็นปลูกให้ประชาชน ใช้ความสามารถของตนในการตัดสินใจและดำเนินการพัฒนาในท้ายที่สุด ประการที่สี่ การแบ่งประเภทการมีส่วนร่วมตามขั้นตอนของกระบวนการ ในกระบวนการมีส่วนร่วมนั้นเราสามารถแบ่งขั้นตอนตามช่วงเวลาที่มีกิจกรรมการมีส่วนร่วมโดยพิจารณาถึงบทบาทของประชาชนที่เข้าไปมีส่วนในการขับเคลื่อนกระบวนการ ขั้นตอนการมีส่วนร่วมสามารถแบ่งออกเป็น 7 ขั้นตอนต่อเนื่องกัน อันได้แก่ การวิเคราะห์ปัญหาเบื้องต้น การระบุทางเลือกในการแก้ไขปัญหา การเลือกนโยบายมาปฏิบัติ การจัดองค์กรเพื่อนำนโยบายมาปฏิบัติ การกำหนดขั้นตอนในการนำนโยบายมาปฏิบัติ ประเมินผลนโยบาย และการเปิดวิาทะถึงคุณประโยชน์ของการมีส่วนร่วมต่อไปในอนาคต ดังนั้น ผลการศึกษาของภาคี จึงไม่ค่อยสอดคล้องกับสถานการณ์ของท้องถิ่นไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่สอดคล้องกับการศึกษาเรื่องเรื่องศักยภาพของชุมชนในการพัฒนาเชิงบูรณาการตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ในการก้าวสู่ประชาคมอาเซียน: กรณีศึกษาพื้นที่สองตำบลในเขตทุ่นระเบิดของจังหวัดจันทบุรีและตราด

อย่างไรก็ตาม ข้อค้นพบจากการวิจัยครั้งนี้มีความสอดคล้องกับผลการศึกษาของ วิบูลย์ ตรีกัน (2539)⁷ ที่ได้เคยศึกษาเรื่อง การวางแผนการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นไว้ ซึ่งผลการศึกษาพบว่า กระบวนการวางแผนมี 5 ขั้นตอนคือขั้นชี้วัดปัญหาการวิเคราะห์ปัญหาการวางแผน

⁷ วิบูลย์ ตรีกัน, การวางแผนแบบมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2539. หน้า 118 – 112.

พัฒนาการดำเนินกิจกรรมและการประเมินผลกลุ่มที่เข้าร่วมทุกระบวนการได้เรียนรู้กระบวนการพัฒนาท้องถิ่นตามสภาพปัญหาและความต้องการของตนเองโดยตนเองเป็นผู้กำหนดกระบวนการวางแผนแบบมีส่วนร่วมที่ชุมชนเป็นผู้มีอำนาจตัดสินใจและมีการควบคุมความเป็นไปได้สามารถนำไปใช้ในกระบวนการพัฒนาท้องถิ่นของชุมชนเพื่อเพิ่มศักยภาพการแก้ไขปัญหาของชุมชนได้เงื่อนไขที่ส่งผลกระทบต่อ การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการวางแผนพัฒนาแบบมีส่วนร่วมคือโอกาสและอำนาจของประชาชนใน การที่จะกำหนดแนวทางและการดำเนินการแก้ปัญหาของตนเองข้อจำกัดที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของ ประชาชนในกระบวนการวางแผนคือขาดการส่งเสริมสนับสนุนจากนักพัฒนาหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐเข้าใจ แนวคิดการทำงานร่วมกับชุมชนในการตัดสินใจและอำนาจในการควบคุมการดำเนินงานของตน

8. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

หลังจากที่ได้ดำเนินการวิจัยเรื่องศักยภาพของชุมชนในการพัฒนาเชิงบูรณาการตามแนวชายแดน ไทย - กัมพูชา ในการก้าวสู่ประชาคมอาเซียน: กรณีศึกษาพื้นที่สองตำบลในเขตทุ่นระเบิดของจังหวัดจันทบุรี และตราด เป็นที่เรียบร้อยแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่าควรมีการดำเนินการวิจัยหลังจากนี้คือ

1. ควรขยายพื้นที่ทำการวิจัยให้กว้างขวางมากขึ้น เช่น การศึกษาศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา เชิงบูรณาการตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชาของจังหวัดในเขตติดต่อระหว่างไทย -กัมพูชา หรือภาค ตะวันออก เพื่อทำการเปรียบเทียบถึงศักยภาพของชุมชนในการพัฒนาเชิงบูรณาการตามแนวชายแดนไทย - กัมพูชา และจะทำให้สามารถได้มาซึ่งตัวชี้วัดใหม่ที่ใช้เป็นมาตรฐานได้
2. ควรทำการศึกษาวิจัยในเชิงปริมาณเพื่อการสำรวจข้อมูลพื้นที่ทุ่นระเบิดในมุมกว้าง อันจะสามารถ นำไปสู่การพัฒนาที่มีความหลากหลายมิติขึ้นซึ่งอาจศึกษาตั้งแต่แนวชายแดนที่ติดต่อกับลาวจนถึงกัมพูชา
3. ควรศึกษาศักยภาพของชุมชนในการพัฒนาเชิงบูรณาการตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ในการ ก้าวสู่ประชาคมอาเซียน: กรณีศึกษาพื้นที่ในเขตทุ่นระเบิดของจังหวัดจันทบุรีและตราดอีก 3 ถึง 5 ปีข้างหน้า เพื่อให้ทราบถึงหากมีการเปลี่ยนแปลงผู้นำประเทศแล้ว จะมีผลต่อการพัฒนาศักยภาพของชุมชนในอนาคต หรือไม่อย่างไร

9. เอกสารอ้างอิง

- วสุ ชนระรัตน์. “ภาพอนาคตและแนวโน้มของการบริหารจัดการทุ่นระเบิด”, ใน เอกสารประกอบการประชุม เชิงปฏิบัติการจัดทำแผนยุทธศาสตร์เครือข่ายสหวิทยาการแห่งราชบัณฑิตยสภา ภาค ตะวันออก, วันที่ 16 ตุลาคม 2558. จังหวัดจันทบุรี. เอกสารอัดสำเนา.
- วสุ ชนระรัตน์. สัมภาษณ์โดย พรทิวา อาชีวะ. มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี จังหวัดจันทบุรี. 17 พฤษภาคม 2558.
- วิบูลย์ ตรีกัน. การวางแผนแบบมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร มหาบัณฑิต. สาขาวิชาการศึกษาอนุระบบ, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2539
- ศูนย์ปฏิบัติการสำรวจ และองค์กรเพื่อความช่วยเหลือแห่งชาวนอร์เวย์, 2544, หน้า 7 – 8.

เอกสารการประชุมสรุปผลการประชุมเชิงปฏิบัติการช่วยเหลือดูแลความเดือดร้อนจากภัยทุพภิกขภัย
ตามแนวชายแดนไทย – กัมพูชา (2554). 1 กันยายน 2554. กรุงเทพมหานคร. เอกสารอัดสำเนา.
เอกสารประกอบการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการเติมเต็มความรู้โครงการศึกษาการเตรียมความพร้อม
ด้านความรู้และผลกระทบที่ชุมชนท้องถิ่นได้รับจากการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน. 18
พฤษภาคม 2555. จังหวัดจันทบุรี. เอกสารอัดสำเนา. หน้า 1 – 2.